

УДК 347.124

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.23.12>

ОГЛЯД ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ СТ. 13 ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ ВЕРХОВНИМ СУДОМ

Салазський Олександр Степанович,
керуючий партнер Адвокатського
об'єднання «Бона Фідес», адвокат
(м. Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0003-2147-1189>

У статті наводиться огляд останніх правових позицій новоствореного Верховного суду з питань застосування припису ч. 3 ст. 13 ЦК України щодо заборони зловживання суб'єктивним цивільним правом. В матеріалі акцентується увагу, що дослідження судової практики Верховного суду набуває додаткової актуальності, адже правові позиції, викладені цією установою щодо застосування конкретних правових норм в конкретних правовідносинах відповідно до чинного законодавства, на теперішній час є обов'язковими для інших судів та державних органів. Предметом аналізу цієї публікації є чотири постанови Верховного суду (Касаційного господарського та Касаційного цивільного судів у складі Верховного суду). Перші дві постанови касаційної інстанції, що аналізуються, стосуються розповсюдження припису ч. 3 ст. 13 ЦК України на правочини, що в науці отримали назву фраздаторні (правочин вчинений боржником на шкоду кредиторі). Обидві постанови стосуються одних і тих саме сторін, та однієї фабули справи, однак прийняті вони різними підрозділами Верховного суду (Касаційним господарським та Касаційним цивільним судами). В першій постанові судом розглядалася вимога щодо визнання недійсним правочину купівлі-продажу нерухомості на підставі фіктивності такого правочину (сторона, а саме позивач, посилялася на те, що ним зазначений правочин укладався без мети створення якихось юридичних наслідків, а з однією метою – переоформлення майна з метою недопущення звернення стягнення на нього). В даному випадку Касаційний господарський суд прийшовши до висновку про наявність підстав для визнання спірного правочину недійсним, однак відмовив у задоволенні такого позову з посиланням на ч. 3 ст. 13 ЦК України (адже позивач укладаючи правочин без наміру створення юридичних наслідків а з метою недопущення звернення стягнення на таке майно вдався до зловживання своїм правом власності, а саме правом на розпорядження майном). Друга постанова Касаційного цивільного суду стосується тієї ж фабули справи, між тими ж сторонами. Відмінність цієї справи стосувалась лише обраного позивачем способу захисту. В другій справі позивач заявляв віндикаційний позов до фізичної особи, яка вторинно придбала майно. Касаційний цивільний суд цілком підтримав позиції Касаційного господарського суду та також визнав таку поведінку позивача зловживанням правом на розпорядження майном. Третя постанова Верховного суду стосується розмежування наслідків зловживання матеріальними та процесуальними правами. Верховний суд акцентував увагу, що чинне законодавство не надає можливості суду відмовити особі в задоволенні позову, у випадку наявності ситуації зловживання особою своїми процесуальними правами. І наостанок надається постанова Верховного суду що стосується іпотечних правовідносин. Верховний суд розглядав типову ситуацію, коли фінансова установа маючи можливість звернення стягнення на майно і задоволення своїх вимог за основним зобов'язанням з тих чи інших причин не здійснює таких дій, чим сприяє нарахуванню штрафних санкцій та росту обсягу

боргу загалом. Акцентується увага, що в деяких правопорядках та науці цивільного права, така бездіяльність особи сприймається як зловживання правом. В той же час, Верховний суд не знайшов в таких діях фінансової установи ознак зловживання правом. Робиться висновок про необхідність подальшого системного вивчення судової практика та зокрема практики Верховного суду, адже саме застосування норм права до конкретних відносин сторін є найбільш ефективним способом виявлення недоліків правового регулювання та правозастосування.

Ключові слова: зловживання правом, визнання правочину недійсним, фіктивний правочин, зловживання процесуальними правами.

REVIEW OF THE PRACTICAL APPLICATION OF ART. 13 OF THE CIVIL CODE OF UKRAINE BY THE SUPREME COURT

Salazskiy Olexandr Stepanovich,

Executive Partner of the Law Firm

“Bona Fides”, Lawyer

(Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0003-2147-1189>

The article reviews the latest legal positions of the newly created Supreme Court on the application of Part 3 of Art. 13 of the Civil Code of Ukraine on the prohibition of abuse of subjective civil rights. The article emphasizes that the study of the case law of the Supreme Court becomes more relevant, as the legal positions set out by this institution on the application of specific legal norms in specific legal relations under the applicable law are currently binding on other courts and public authorities. The subject of the analysis of this publication is four rulings of the Supreme Court (Commercial Cassation Court and Civil Court of Cassation within the Supreme Court). The first two resolutions of the cassation instance under analysis concern the expansion of the provision of Part 3 of Art. 13 of the CC of Ukraine on transactions, which science calls fraudulent (transactions committed by the debtor to the creditor's detriment). Both rulings apply to the same parties and the same factual allegations, but they have been adopted by different divisions of the Supreme Court (Commercial Cassation Court and Civil Court of Cassation). In the first decision the court considered the requirement for declaring a real estate transaction invalid based on a fictitious nature of such transaction (the party, namely the plaintiff, referred to the fact that he concluded the transaction without the purpose of creating any legal consequences, but for one purpose – property re-registration to prevent the imposition of a penalty on him). In this case, the Commercial Court of Cassation concluded that there are grounds for declaring the disputed transaction invalid, but it refused to satisfy such a claim by relying on Part 3 of Art. 13 of the CC of Ukraine (the plaintiff, by concluding transactions without the intention to create legal consequences, resorted to abuse of his property rights, i.e., the right to dispose of property, to prevent collection of such property). The second decision of the Civil Court of Cassation concerns the same factual allegations, between the same parties. The difference in this case involved the defense method chosen by the plaintiff. In the second case, the plaintiff filed a vindication claim against an individual who re-acquired the property. The Civil Court of Cassation fully supported the position of the Commercial Court of Cassation and also found that the plaintiff's conduct was an abuse of the right to dispose of property. The third ruling of the Supreme Court concerns the differentiation of the consequences of abuse of substantive and procedural rights. The Supreme Court stressed that the current legislation does not allow the court to deny a person a claim in the case of person's abuse of his procedural rights. Finally, a Supreme Court ruling on

mortgage relations is provided. The Supreme Court regarded a typical situation when a financial institution, having the opportunity to recover property and meet its claims on the principal obligation for a particular reason does not take such action, which contributes to the imposition of penalties and debt growth in general. It is emphasized that in some legal systems and the science of civil law, such inaction is perceived as an abuse of rights. At the same time, the Supreme Court did not find signs of abuse of rights in such actions of the financial institution. The author concludes on the need for the further systematic study of judicial practice, in particular, the practice of the Supreme Court, because the application of law to specific relations of the parties is the most effective way to identify shortcomings in legal regulation and law enforcement.

Key words: abuse of rights, invalidation of transaction, fictitious transaction, abuse of procedural rights.

Постановка проблеми. Правозастосування є основним та головним критерієм ефективності будь-якої правової норми. За влучним висловлюванням деяких дослідників, практика застосування правової норми є «лакмусовим папірцем» який ілюструє всі недоліки правової норми та труднощі, що виникають в процесі правозастосування.

Виходячи з наведеного системний аналіз та вивчення судової практики є одним з перспективних та необхідних напрямків наукових досліджень.

Додаткової актуальності подібним дослідженням надають приписи чинного законодавства. Відповідно до ч. 5 та ч.6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», ст. 263 ЦПК України та ст. 236 ГПК України, висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень та суду, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права. Висновки щодо застосування норм права, викладені в постановках Верховного суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права.

Виходячи з наведеного вивчення та аналіз судової практики має як теоретичне та наукове, так і утилітарне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вчених, що досліджували загальні питання інституту зловживання правом слід виділити М. М. Агаркова, І. В. Спасибо-Фатєєву, М. О. Стефанчука, О. О. Кота, В. І. Крата, К. І. Скловського, В. П. Грибанова. Питання аналізу та вивчення судової практики застосування припису щодо зборони особі зловживати суб'єктивними цивільними правами у своїх працях торкалися С. Д. Радченко, О. В. Волков та інші. Незважаючи на значну кількість досліджень представляє науковий інтерес проведення дослідження у розрізі застосування ч. 3 ст. 13 ЦК України Верховним судом.

Формулювання мети статті. Метою даного дослідження є вивчення актуальних правових позицій Верховного суду відносно застосування припису ч. 3 ст. 13 ЦК України до конкретних відносин.

Виклад основного матеріалу. Стаття 13 Цивільного кодексу України, без перебільшення, є найбільш складною та проблематичною у правозастосуванні. А отже, вивчення та систематизація прикладів застосування припису щодо заборони зловживання правом Верховним судом, особливо з урахуванням юридичної сили висновків цього суду, є актуальним.

В даному матеріалі будуть викладені позиції Верховного суду (Касаційного господарського та Касаційного цивільного суду в складі Верховного суду). В силу обмеження даного матеріалу за обсягом він не претендує на цілісну та повну

систематизацію усієї судової практики Верховного суду з питань застосування ст. 13 Цивільного кодексу України.

Почнемо з постанови Верховного суду від 07.12.2018 року у справі № 910/7547/17. Особливої цінності зазначеній постанові надає те, що вона була прийнята об'єднаною палатою Касаційного господарського суду у складі 8 суддів, замість звичайної колегії у складі трьох суддів. Крім цього, це один із перших випадків, який вдалося знайти (якщо не перший), в якому нова поважна судова установа висловила свою позицію щодо застосування припису щодо неприпустимість зловживання цивільними правами.

За фактологією справи між ТОВ Інженерний центр «Енергомаш» (продавець) та ТОВ «Тімсен» (покупець) було укладено договір купівлі-продажу об'єктів нерухомості. У подальшому, покупець зробив відчуження цієї ж нерухомості третій особі. Через проміжок часу, ТОВ Інженерний центр «Енергомаш» звернулося до суду з позовом про визнання недійсним договору купівлі-продажу укладеного між ним та ТОВ «Тімсен». Позовна заява була мотивована тим, що оспорюваний правочин в силу ст. 234 Цивільного кодексу України є фіктивним, оскільки укладаючи цей правочин сторони не мали на меті настання реальних правових наслідків. Позивач зазначав, що укладав договір із пов'язаною особою виключно для того, щоб вивести нерухоме майно з метою не допустити звернення стягнення на це майно з боку ПАТ «Укресімбанк». Рішенням суду першої інстанції в позові було відмовлено повністю. Апеляційна інстанція, скасувала рішення суду першої інстанції, задовольнила позов та визнала недійсним оспорюваний договір. Основним питанням при розгляді в суді касаційної інстанції було можливість застосування до спірних правовідносин ст. 234 ЦК України з огляду на те, що право власності на нерухоме майно перейшло до покупця та було зареєстровано відповідним чином. На практиці давно виникало питання, чи можна вважати фіктивним правочин (за формулюванням ст. 234 ЦК України – правочин, який вчинено без наміру створення правових наслідків, обумовлених цим правочином) у разі, якщо відбулася передача права власності на майно, однак не було виконано зобов'язання щодо сплати викупної ціни. В даній конкретній ситуації об'єднана палата прийшла до висновку, що «може бути визнаний фіктивним договір купівлі-продажу з тих підстав, що він не був виконаний з боку покупця в частині оплати придбаного майна, а справжньою метою укладення договору було штучне виведення ліквідної нерухомості з власності продавця на користь пов'язаної особи з метою уникнення звернення стягнення на майно за договором кредиту».

Таким чином, касаційна інстанція по суті прийшла до висновку, що у даному випадку наявним є порушене право позивача, воно підлягає захисту, та по суті такий позов підлягає задоволенню. Забігаючи наперед зауважимо, що цей висновок є ключовим у цій справі, адже як відомо зловживати можна лише наявним суб'єктивним правом. В наступній частині суд вдався до аналізу спірних відносин на предмет наявності в діях позивача ознак зловживання правом. Доцільно навести буквально мотивування з боку Верховного суду. Суд зокрема зазначив наступне: *«Однією із основоположних засад цивільного законодавства є добросовісність (п. 6 частини першої статті 3 ЦК України). Дії учасників цивільних правовідносин мають бути добросовісними. Згідно зі статтею 13 ЦК України цивільні права особа здійснює у межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства. При здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватись від дій, які б могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю, або культурній спадщині. Не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правами в інших формах. При здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватись моральних засад суспільства. З конструкції частини третьої статті 13 ЦК України випливає, що*

дії особи, які полягають у реалізації такою особою свого права, однак вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, є формою зловживання правом. Вчинення власником майна правочину з розпорядження належним йому майном з метою унеможливити задоволення вимог іншої особи-стягувача за рахунок майна цього власника, може бути кваліфіковано як зловживання правом власності, оскільки власник використовує правомочність розпорядження майном на шкоду майновим інтересам кредитора. Звертаючись з позовом про визнання недійсним договору, позивач переслідує кінцеву мету захист свого права власності на майно, яким він розпорядився за оспорюваним правочином. Частина перша статті 16 ЦК України встановлює, що кожна особа має право звернутись до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу. Разом з тим відповідно до частини третьої статті 16 ЦК України суд може відмовити у захисті цивільного права та інтересу особи в разі порушення нею положень частини другої-п'ятої статті 13 цього кодексу, зокрема відмовити у захисті права, яким особа зловжила. Враховуючи викладене, суд вважає, що позов про визнання договору недійсним, поданий позивачем, який є стороною цього правочину, що за його ж твердженням було вчинено з метою уникнення звернення стягнення на майно, не підлягає задоволенню як такий, що спрямований на одержання судового захисту права, яким особа зловжила» [1].

Дуже цікавою є наступна постанова Верховного суду від 27.05.2020 року у справі № 641/9904/16-ц (Касаційний цивільний суд у складі Верховного суду) [2]. По-перше, вона прийнята Касаційним цивільним судом (на відміну від попередньої, що розглядалася судами господарської юрисдикції), що дає змогу порівняти позиції Касаційного господарського та Касаційного цивільного суду. По-друге, вона містить аналогічну ситуацію, що була предметом розгляду об'єднаної палати. Більше того, цей спір розглядався між тими ж сторонами, що і спір розглянутий об'єднаною палатою, однак стосовно інших договорів купівлі продажу. Тим більше цікавою є позиція суду іншої юрисдикції, адже не поодинокими є випадки, коли суді різних юрисдикцій діаметрально по різному застосовують одні й ті ж норми матеріального права, навіть на рівні найвищих судових інстанцій.

Фабула справи повністю повторює попередню, з деякими уточненнями. Між ТОВ Інженерний центр «Енергомаш» (продавець) та ТОВ «Тімсен» (покупець) було укладено ряд договорів купівлі-продажу нерухомого майна. У подальшому ТОВ «Тімсен» продало це майно фізичній особі. Після цього, ТОВ Інженерний центр «Енергомаш» звернувся із рядом позовів (з судових рішень зрозуміло, що кількість таких позовів дорівнює кількості укладених договорів купівлі-продажу) до ТОВ «Тімсен» та просив визнати недійсними договори купівлі продажу з тих же підстав, що і у попередній справі, що розглядалася судами господарської юрисдикції. Позивач стверджував, що договори купівлі-продажу уклалися без наміру створити юридичні наслідки, із пов'язаною особою, про що свідчить відсутність розрахунків за договором з боку ТОВ «Тімсен». Позивач також зазначав, що метою укладення правочину було виключно недопущення звернення стягнення на це майно з його кредиторів. В цьому випадку судами всіх трьох інстанцій було задоволено позовні вимоги та визнано недійсними договори купівлі-продажу як фіктивні. Отримавши ці рішення, ТОВ Інженерний центр «Енергомаш» звернувся до фізичної особи (кінцевого набувача) із віндикаційним позовом.

Таким чином, від попередньої ця справа відрізняється обраним позивачем способом захисту (витребування майна з чужого незаконного володіння) та наявністю рішень судів, що набули законної сили щодо визнання недійсними первинних правочинів відчуження майна, що відповідно ставило відповідача (фізичну особу) в більш складне положення порівняно із попередньою справою. Саме рішення судів щодо розгляду віндикаційного позову і стали предметом перегляду в Касаційному цивільному

суді в складі Верховного суду. Перша інстанція задовольнила позов частково. Витребувала майно, щодо якого є рішення суду про визнання недійсним першого договору про відчуження майна, та відмовила в частині витребування майна, відносно якого відсутні рішення про визнання фіктивними договорів купівлі-продажу щодо першої реалізації. Апеляційна інстанція по суті залишила в силі рішення суду першої інстанції та лише змінила його в частині розподілення судових витрат по справі. Верховний суд, врахувавши позицію Касаційного господарського суду викладену в попередній справі та відмовив у задоволенні віндикаційного позову з тих же підстав, що і у попередній справі, мотивуюче це тим, що подібні дії позивача є формою зловживання ним своїм правом, а саме правом власності у формі розпорядження майном.

Наступна постанова касаційної інстанції цікава тим, що в ній касаційна інстанція вдалася до роз'яснення різниці між зловживанням процесуальними та матеріальними правами. Йдеться про постанову Верховного суду (Касаційного цивільного суду) по справі № 318/89/18 від 03.06.2020 року [3].

Фабула розглянутої справи в спрощеному вигляді наступна. Між Фізичними особами було укладено договір купівлі-продажу житлового будинку. У подальшому зазначений договір купівлі-продажу було визнано недійсним. Продавець подав позов про зобов'язання покупця передати будинок. Натомість покупець подав зустрічний позов про виплату суми за майно, включаючи вартість його поліпшення. Рішенням суду Покупця було зобов'язано звільнити приміщення разом із родиною, а продавця було зобов'язано сплатити одноразово суму вартості майна. У подальшому продавцем було отримано виконавчий лист про зобов'язання перерахувати кошти, однак з різних причин, виконавче провадження не було завершено, та лист був повернутий заявнику у зв'язку із пропуском строку звернення до виконавчої служби.

В 2018 року, покупець майна знову звернувся із позовом до продавця з безпосередньою вимогою про стягнення коштів, що дорівнюють вартості нерухомості. Суд першої інстанції задовольнив позовні вимоги та мотивував свої рішення тим, що спір про стягнення на користь позивача суми вартості домоволодіння раніше не розглядався. Мова йшла лише про зобов'язання передати певну суму коштів. Суд апеляційної інстанції скасував рішення суду першої інстанції, та прийняв нове рішення, яким відмовив у позові повністю. В обґрунтування свого рішення апеляційний суд зазначив зокрема наступне: «вимоги подружжя вже були предметом розгляду за яким прийнято рішення. Дії позивачів, пов'язані з подачею завідомо безпідставного позову, за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер можна кваліфікувати, як зловживання процесуальними правами».

Таким чином апеляційна інстанція розцінила предмет позову про стягнення коштів що був заявлений в 2018 році таким, що дублює рішення суду про зобов'язання передати кошти. Далі, апеляційна інстанція кваліфікувала такий позов як штучний та віднесла такі дії позивача до зловживань процесуальними правами, на підставі чого відмовила в позові.

Справа була передана до Касаційного цивільного суду у складі Верховного суду. Скасовуючи судовий акт апеляційної інстанції Верховний суд зазначив наступне: «У пункті 3 частини другої статті 44 ЦПК України передбачено, що залежно від конкретних обставин суд може визнати зловживанням процесуальними правами дії, що суперечать завданню цивільного судочинства, зокрема, подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер.

Якщо подання скарги, заяви, клопотання визнається зловживанням процесуальними правами, суд з урахуванням обставин справи має право залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання (частина третя статті 44 ЦПК України).

Суд зобов'язаний вживати заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами. У випадку зловживання процесуальними правами учасником судового процесу суд застосовує до нього заходи, визначені цим Кодексом (частина четверта статті 44 ЦПК України).

Відповідно до частини четвертої статті 263 ЦПК України при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановках Верховного Суду.

У постанові Великої Палати Верховного Суду від 13 березня 2019 року у справі № 199/6713/14-ц (провадження № 14-92цс19) зазначено, що «учасники справи зобов'язані виявляти повагу до суду та до інших учасників судового процесу (пункт 1 частини другої статті 43 ЦПК України). Учасники судового процесу та їхні представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами; зловживання процесуальними правами не допускається (частина перша статті 44 ЦПК України). За змістом частини другої цієї статті перелік дій, що суперечать завданню цивільного судочинства та які залежно від конкретних обставин суд може визнати зловживанням процесуальними правами, не є вичерпним. Велика Палата Верховного Суду переконана, що використання одними учасниками судового процесу та їх представниками нецензурної лексики, образливих і лайливих слів чи символів у поданих до суду документах і у спілкуванні з судом (суддями), з іншими учасниками процесу та їхніми представниками, а також вчинення аналогічних дій є виявом очевидної неповаги до честі, гідності зазначених осіб з боку тих, хто такі дії вчиняє. Ці дії суперечать основним засадам (принципам) цивільного судочинства (пунктам 2 і 11 частини третьої статті 2 ЦПК України), а також його завданню, яке превалює над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі (частини перша та друга вказаної статті). З огляду на це вчинення таких дій суд може визнати зловживанням процесуальними правами та застосувати, зокрема, наслідки, передбачені частиною третьою статті 44 ЦПК України».

Цивільні права особа здійснює у межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства. При здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині. Не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах. При здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства. Не допускаються використання цивільних прав з метою неправомірного обмеження конкуренції, зловживання монополієм становленням на ринку, а також недобросовісна конкуренція. У разі недодержання особою при здійсненні своїх прав вимог, які встановлені частинами другою – п'ятою цієї статті, суд може зобов'язати її припинити зловживання своїми правами, а також застосувати інші наслідки, встановлені законом (стаття 13 ЦК України).

Суд може відмовити у захисті цивільного права та інтересу особи в разі порушення нею положень частин другої – п'ятої статті 13 цього Кодексу (частина третя статті 16 ЦК України).

Тлумачення вказаних норм свідчить, що потрібно розмежовувати зловживання процесуальними правами та зловживання матеріальними (цивільними) правами. Вказані правові конструкції відрізняються як по суті, так і за правовими наслідками щодо їх застосування судом. При зловживанні процесуальними правами суд має право залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання, позов, чи застосувати інші заходи процесуального припису. Натомість правовим наслідком зловживання матеріальними (цивільними) правами може бути, зокрема, відмова у захисті цивільного права та інтересу, тобто відмова в позові.

Відповідно до частини першої статті 367 ЦПК України суд апеляційної інстанції переглядає справу за наявними в ній і додатково поданими доказами та перевіряє законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції в межах доводів та вимог апеляційної скарги.

Проте апеляційний суд скасував рішення суду першої інстанції та відмовив в позові пославши на зловживання процесуальними правами та недопустимість як доказу висновку про оцінку спірного житлового будинку. Хоча процесуальне законодавство не передбачає такої підстави для скасування рішення суду першої інстанції та відмови в позові як зловживання процесуальними правами. По суті, апеляційний суд на виконання вимог ЦПК України, не переглянув рішення суду першої інстанції в апеляційному порядку. За таких обставин, апеляційний суд зробив передчасний висновок про незаконність та необґрунтованість рішення суду першої інстанції».

На жаль в даному випадку суд не став аналізувати правильність/неправильність висновків апеляційної інстанції щодо віднесення дій позивача к зловживанню правом, зокрема процесуальним. Не став вдаватися суд і до розмежування ознак та відмінностей зловживання процесуальними та матеріальними правами. Суд лише обмежився розмежуванням наслідків процесуального зловживання передбаченого ст. 44 ЦПК України, та зловживання матеріальними правами (ст. 16 ЦК України). Так зокрема, суд зазначив, що ст. 44 ЦПК України, не передбачає такого наслідку зловживання правом, як відмова в захисті права, а відповідно неможливо відмовити в задоволенні позову на підставі зловживання особою процесуальними правами. У зв'язку із наведеним, Верховний суд зазначив, що апеляційна інстанція помилково відмовила в задоволенні позову з посиланням на зловживання процесуальним правом подачі позову, який вже був розглянутий.

На завершення необхідно відмітити Постанову Касаційного господарського суду у складі Верховного суду від 10.06.2020 року по справі № 922/1639/19 [4]. На перший погляд цей судовий акт взагалі не містить нормативного посилання на ст. 13 ЦК України чи на норми щодо зловживання процесуальним правом. Однак наведене судове рішення все ж заслуговує окремої уваги.

Ситуація що склалася між сторонами та стала предметом судового розгляду є доволі класичною. Між особою 1 та ПАТ «Укрсоцбанк» було укладено кредитний договір. ПП «ВІТАЛІЯ – Плюс» виступило майновим поручителем щодо зобов'язань особа 1 відносно повернення коштів за кредитним договором. Враховуючи це між банком та ПП «ВІТАЛІЯ – Плюс» було укладено іпотечний договір. За класичним розвитком подій, особа 1 не виконала своїх зобов'язань за кредитним договором, за результатами чого банк звернувся із позовом про звернення стягнення на предмет іпотеки. За результатами розгляду справи, позов банку було задоволено, шляхом звернення стягнення на предмет іпотеки через реалізацію предмета іпотеки за вартістю не нижчою від ринкової. Однак у подальшому банком не було реалізовано рішення суду, що надавало йому право провести відчуження майна. Таким чином склалася ситуація коли банк, маючи право вимоги до майнового поручителя, та судове рішення що давало йому змогу реалізувати предмет іпотеки та припинити боргові зобов'язання, шляхом погашення боргу за рахунок предмету іпотеки, не робив цього. Відповідно кредитні зобов'язання весь цей час не були припинені, об'єкт нерухомості був заблокований (ПП «ВІТАЛІЯ – Плюс» не мало змоги користуватися чи розпоряджатися ним). Ситуація ускладнювалась тим, що вартість нерухомого майна перевищувала обсяг боргу приблизно в три с половиною рази. Зазвичай в аналогічних ситуаціях банки весь цей час також не припиняють нарахування процентів за користування та штрафних санкцій (із наведеного судового акту достовірно визначити це не є можливим).

ПП «ВІТАЛІЯ – Плюс» звернулося з позовом до суду. Відповідачем по справі виступав ПАТ «Укрсоцбанк». Позивач сформулював позовні вимоги наступним чином:

– Визнати наказ господарського суду таким, що не підлягає виконанню (мається на увазі наказ у справі про звернення стягнення банку на предмет іпотеки);

– Визнати припиненим договір іпотеки укладений ним із банком.

У якості підстав позову, позивач зазначав, що відповідачем було задоволено свої вимоги за кредитним договором, шляхом звернення стягнення на предмет іпотеки через реалізацію предмета іпотеки. В той же час не бажання банку зареєструвати за собою право власності на іпотечне майно, на підстав рішення суду та не проведення реалізації іпотечного майна, що надало б можливості погасити існуючу заборгованість за рахунок отримання іпотеки порушує принцип рівності прав та обов'язків кредитора і боржника та штучно призводить до невиконання зобов'язань.

Перша інстанція задовольнила позов частково, а саме визнала договір іпотеки припиненим, в іншій частині позовних вимог було відмовлено. Апеляційна інстанція скасувала рішення суду першої інстанції та відмовила в позові у повному обсязі.

Таким чином, на розгляд Верховного суду фактично виносилось питання: Чи є подібна бездіяльність протиправною? Та у разі позитивної відповіді на це питання, виникало інше питання. Які засоби впливу можливо застосувати до такого порушника?

Цікаво, що в деяких правових системах та в науці подібна бездіяльність визнається зловживанням правом.

Суд першої інстанції задовольняючи позов частково, лише в одному абзаці (без посилання на нормативний матеріал) зазначив: «так відповідачем (мається на увазі банк) самостійно було обрано саме такий спосіб захисту свого порушеного права шляхом продажу предмета іпотеки від власного імені третім особам, однак, значною мірою зловживає щодо часових проміжків виконання судового рішення».

Верховний суд обрав найбільш легкий та суто формальний підхід до вирішення цього спору (заради справедливості необхідно відмітити, що можливо значною мірою на позицію суду вплинули формулювання позовних вимог та обраний позивачем спосіб захисту). Проаналізувавши підстави припинення іпотеки передбачені в законі, Верховний суд прийшов до висновку, що бездіяльність банку не пов'язується законодавцем із припиненням іпотеки, а отже «в даному випадку позивачем не було доведено порушення його права, за захистом якого було пред'явлено позов у цій справі, з огляду на відсутність законодавчого визначення підстав припинення іпотеки, що є самостійною підставою відмови у позові». Однак слід зазначити, що мабуть все ж розуміючи ненормальність такої поведінки кредитора, Верховний суд (п. 23), ніби виправдовуючи своє рішення, все ж послався на поведінку позивача, а саме: «більш того, апеляційним господарським судом було встановлено обставини, які свідчать про вчинення саме позивачем та іншими особами в його інтересах цілеспрямованих дій, які полягали у поданні численних позовів з метою затягування процедури реалізації предмета іпотеки на виконання судового рішення у справі № 66/260-10. Отже, позивач, свідомо перешкоджаючи відповідачу в реалізації своїх прав іпотекодавця, намагається з метою припинення іпотеки у межах даного провадження переконати суд у протилежному – допущенню умисної бездіяльності відповідачем, що свідчить про недобросовісність поведінки саме позивача».

Висновки. Нормативне регулювання завжди було і буде вторинним по відношенню до суспільних відносин. Враховуючи викладене, саме реальні життєві ситуації виявляють на практиці недоліки нормативного регулювання, відсутність правового регулювання, неефективність діючого правового регулювання. А отже існуюча судова практика є тим необмеженим аналітичним матеріалом, на прикладі реальних життєвих ситуацій яка найбільш повно ілюструє всі проблеми правозастосування та надає напрямок вирішення таких проблем. Не є виключенням цьому питанні і практика застосування ст. 13 Цивільного кодексу України.

Список використаних джерел:

1. Постанова Верховного суду від 07.12.2018 року по справі № 910/7547/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78484783>.
2. Постанова Верховного суду від 27.05.2020 року по справі № 641/9904/16-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/89793291>.
3. Постанова Верховного суду від 03.06.2020 року по справі № 318/89/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/89675396>.
4. Постанова Верховного суду від 10.06.2020 року по справі № 922/1639/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/89767963>.